

Alicja Matczuk

Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości wybitnych polskich bibliografów

Rosnące zainteresowanie biografistyką regionalną ma kilka źródeł. Jednym z nich jest przemożne dążenie mieszkańców regionu do poznania każdej postaci związanej z nim w ten czy inny sposób, która zapisała się w historii ponadregionalnej. Fakty te są przedmiotem szczególnej dumy społeczności lokalnej i niejako nobilitują region, mówiąc o jego wkładzie do dziejów ogólnonarodowych. Poznanie i utrwalenie pamięci o dokonaniach tych ludzi poszerza i pogłębia wiedzę o regionie, a także emocjonalne związki ze środowiskiem, „małą ojczyzną” i krajem.

Z regionem lubelskim związanych jest wiele wybitnych postaci polskiej nauki, co dokumentuje między innymi znana praca Augusta Grychowskiego *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich*, Grażyny Karolewicz o nauczycielach akademickich KUL w okresie międzywojennym oraz *Słownik biograficzny miasta Lublina*¹.

Niniejszy artykuł wyrósł z potrzeby przybliżenia i przypomnienia sylwetek wybitnych bibliografów polskich związanych miejscem urodzenia, szkołą i działalnością naukową z Lublinem i Lubelskiem. Swym dorobkiem wnieśli oni trwały i twórczy wkład w rozwój bibliografii polskiej, zapewniając sobie miejsce w historii tej dyscypliny². Chodzi również o ukazanie i spopularyzowanie ich dokonań bibliograficznych; stąd oba te aspekty uznano za integralnie związane. Trzeba wyraźnie podkreślić, że osoby, o których będzie mowa, nie ograniczały swych zainteresowań do bibliografii. To ludzie o wszechstronnych zainteresowaniach, często także mający niemałe osiągnięcia w innych dziedzinach naukowych. W przedstawieniu sylwetek nacisk położony został na zarysowanie biografii z zaakcentowaniem w niej „okresu lubelskiego” oraz ukazaniu dokonań bibliograficznych, zwracając uwagę na to, co w nich - na tle dotychczasowego stanu tej dziedziny - było nowe i oryginalne. Sylwetki prezentowane są w kolejności chronologicznej, którą wyznacza data związku danej osoby z regionem. Ten z pozoru mechaniczny układ daje możliwość prześledzenia rozwoju bibliografii w Polsce. Pozwala także na ukazanie wkładu regionu lubelskiego w jej dzieje, przez pryzmat dokonań osób z nim związanych. W jego następstwie wyraźnie wyodrębnia się podział na dwie grupy osób, które różni natura i okres związku z regionem lubelskim.

¹ A. Grychowski. *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich*. Lublin 1974; *Słownik biograficzny miasta Lublina*. T. 1-2. Pod red. T. Radzika, A. A. Wituska, J. Skarbka. Lublin 1993-1996; G. Karolewicz. *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w okresie międzywojennym*. T. 1-2. Lublin 1996.

² J. Korpała. *Dzieje bibliografii polskiej*. Warszawa 1969; Tenże. *Krótką historia bibliografii polskiej*. Wrocław 1986.

Znamienne, że spośród prezentowanych sylwetek, których aktywność bibliograficzna przypada na XIX i początek XX wieku, większość legitymuje się rodowodem lubelskim. Są to: Feliks Bentkowski, Jerzy Samuel Bandtkie, Jan Wincenty Bandtkie, Józef Ignacy Kraszewski, Julian Aleksander Kamiński, Józef Muczkowski i Adolf Suligowski. Wszyscy oni opuścili rodzinne strony w poszukiwaniu źródeł dalszej edukacji bądź pracy, wiążąc się z innymi ośrodkami jak Warszawa, Kraków, Wilno, Lwów, gdzie znaleźli klimat przyjazny tworzeniu prac bibliograficznych. Ta działalność bibliograficzna wyrosła z konkretnych potrzeb epoki i jest odbiciem, a zarazem ukoronowaniem programowych założeń XIX – wiecznej bibliografii w Polsce. Prace bibliograficzne były podstawowym obowiązkiem narodowym. W nich upatrywano skutecznej samoobrony przed zatraceniem dla pamięci i kultury polskiej wiadomości o dawnym piśmiennictwie narodu, a zarazem była podstawą wszelkich badań naukowych. Ten patriotyczny i naukowy punkt widzenia sprawił, że prace bibliograficzne rozwijały się w kilku kierunkach: prób rejestracji całości piśmiennictwa polskiego, dokumentacji dorobku danej dziedziny naukowej oraz tworzenia podstaw teorii i metodyki bibliografii.

Osobną grupę stanowią osoby, które związki z regionem lubelskim zawdzięczają założonemu w 1918 r. Uniwersytetowi Lubelskiemu (później Katolicki Uniwersytet Lubelski). Przed podjęciem pracy na uczelni mieli już ustaloną pozycję w świecie naukowym, a także zagwarantowane miejsce w dziedzinie bibliografii. Niektórzy - w okresie lubelskim - kontynuowali dział bibliograficzny, rozszerzając go o problematykę regionalną, czym przyczynili się do zainteresowania naszym regionem i rozwoju badań naukowych nad nim. Do tego grona należą: ks. Idzi Radziszewski, Zygmunt Mocarski, Franciszek Gawełek, Wiktor Hahn, Roman de Longchamps de Berier oraz Andrzej Wojtkowski

Poczet czołowych bibliografów polskich z rodowodem lubelskim otwiera postać zasłużonego dla polskiej nauki i kultury **Feliksa Jana Bentkowskiego**³. Trwałe miejsce w historii bibliografii zapewniła mu *Historii literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* (T. 1-2, Warszawa 1814), pierwsza drukowana bibliografia narodowa, dzięki której otrzymał miano ojca polskiej bibliografii narodowej.

Bentkowski urodził się 27 maja 1781 r. w Lubartowie, jednak dość szybko opuścił rodzinne strony. Ojciec Józef, były konfederat barski, w 1787 r. przeniósł się do Warszawy, gdzie kształcił syna w szkołach pijarskich i pojezuickich. Po studiach w Instytucie Pedagogicznym w Züllichau nad Odrą i Uniwersytecie w Halle, dokąd był wysłany jako stypendysta rządu pruskiego, został w 1805 r. nauczycielem w Liceum Warszawskim. Wykładał tam język i literaturę polską oraz historię. Od 1811 r. pełnił funkcję bibliotekarza Liceum. Po utworzeniu Uniwersytetu Warszawskiego został powołany na profesora historii powszechnej, co skłoniło go do złożenia 1817 r. rezygnacji ze stanowiska bibliotekarza w Liceum. Stanowisko profesora zajmował aż do likwidacji uczelni (1832), w latach 1832-

³ J. Starnawski. *Bentkowski Feliks Jan.. W: Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 56-57.

1838 był dyrektorem Muzeum Numizmatycznego w Warszawie, od 1838 r. do śmierci naczelnikiem Archiwum Głównego Królestwa Polskiego. Zmarł w 28 sierpnia 1852 r. w Warszawie.

Pierwsze doświadczenia bibliograficzne zdobył Bentkowski podczas studiów w Halle, lecz w arkana bibliograficzne wprowadził go Samuel Linde, dyrektor Liceum, człowiek uważany przez współczesnych za autorytet w dziedzinie bibliografii i językoznawstwa, któremu to pomagał w pracach redakcyjnych nad *Słownikiem języka polskiego*⁴. Samodzielną publiczną działalność bibliograficzną rozpoczął jako stały współpracownik *Allgemeine Literatur Zeitung*, wychodzącej w Halle, informując w latach 1809-1819 czytelników tego czasopisma o ukazujących się w Polsce wydawnictwach.

W 1806 roku Bentkowski postanowił opracować dzieło, które rejestrowałoby cały dotychczasowy dorobek polskich autorów⁵. Ważnym faktem w dziejach bibliografii polskiej była propozycja, którą w 1811 r. złożyło Bentkowskiemu Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Zamówiło ono opracowanie podręcznika historii literatury polskiej. I choć praca zawiodła oczekiwania Towarzystwa, nieoczekiwanie spełniła marzenia o bibliografii piśmiennictwa polskiego. Bentkowskiemu zaś uprzytomniła, że przygotowanie historii literatury polskiej musi być poprzedzone opracowaniem bibliografii, stanowiącej fundament do napisania syntezy. Postanowił on zmienić pierwotną koncepcję dzieła i zebrać oraz opisać całość piśmiennictwa polskiego. Jego *Historia literatury polskiej w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* ukazała się w dwóch tomach, była pierwszą polską drukowaną bibliografią ogólną, obejmującą wszystkie epoki i wszystkie dziedziny piśmiennictwa polskiego do roku 1813. Taka jest geneza jego *Historii literatury polskiej*, a właściwie bibliografii. Pod względem metody opracowania i dokładności opisu dzieło stanowiło niewątpliwie postęp w rozwoju bibliografii i świadczyło o wysokiej kulturze bibliograficznej autora, wykształconego na wzorach niemieckich bibliografów.

Ukazanie się *Historii literatury polskiej* wzbudziło żywe zainteresowanie i poruszenie w środowisku naukowym⁶. Już pierwsi czytelnicy zwracali uwagę na to, że tytuł nie odpowiada zawartości dzieła. Pisał o tym między innymi Jan Śniadecki, któremu Bentkowski odpowiedział, że termin „literatura” wziął raczej w znaczeniu niemieckim niż francuskim i z tego powodu istotą jego dzieła jest właściwie bibliografia⁷.

⁴ T. Szperna. *Kształtowanie się bibliograficznych zainteresowań Feliksa Bentkowskiego*. „Folia Librorum” 1999 z. 9 s. 63-74.

⁵ *Tamże*, s. 70. Autor zauważa, że z tą datą, a nie z 1811 r. - jak się powszechnie przyjmuje - należy wiązać genezę *Historii literatury polskiej*.

⁶ T. Szperna. „*Historia literatury polskiej*” Feliksa Bentkowskiego w oczach współczesnych i potomnych. *Jej recepcja, wpływ i znaczenie*. „Folia Librorum” 2001 z. 10 s. 3-37; por. J. Czachowska. *Rozwój bibliografii literackiej w Polsce*. Wrocław 1979 s. 57-58; J. Korpała: *Dzieje* s. 111-112.

⁷ J. Korpała. *Dzieje* s. 108.

Samemu Bentkowskiemu *Historia* przyniosła zaszczyty, nagrody i wielką sławę. Uniwersytet Krakowski przyznał mu dyplom doktora filozofii, a car Aleksandr I, wówczas król polski, obdarzył go w 1816 r. brylantowym pierścieniem.

Znaczenie *Historii literatury polskiej* dla kultury naukowej, a w szczególności zaś dla rozwoju bibliografii było ogromne. Jego wagę i znaczenie docenili już współcześni uczeni i bibliofile (J. Lelewel). Dzieło to obudziło prawdziwe zainteresowanie bibliofilstwem oraz pęd do gromadzenia i ogłaszania druków nie znanych Bentkowskiemu. Równocześnie uświadomiło pilną potrzebę opracowania pełnej bibliografii narodowej oddzielonej od historii literatury. Było też ważnym ogniwem w rozwoju bibliografii literackiej jako pierwszy słownik biobibliograficzny pisarzy polskich. Uwypuklające w piśmiennictwie polskim szczególnie literaturę piękną, odgrywało przez ponad 100 lat tę rolę w naszej nauce, którą od 1919 r. spełniają kolejne edycje Korbuta⁸.

Bentkowski zamierzał wydać uzupełnioną edycję dzieła. Czynny udział - w staraniach o ogłoszenie jej - brał też Joachim Lelewel, a publikacji podjął się Józef Zawadzki, który powierzył redakcję drugiej edycji Mikołajowi Malinowskiemu⁹. Do drugiego wydania *Historii literatury polskiej* jednak nie doszło. Zebrane materiały wykorzystał dopiero Adam Benedykt Jocher w *Obrazie bibliograficzno-historycznym nauki i literatury w Polsce ...* (Wilno 1840-1857, T. 1-3).

Bentkowski - bibliograf zainicjował również pierwszą dyskusję naukową nad początkami drukarstwa w Polsce¹⁰. W ogłoszonej w r. 1812 rozprawce *Wiadomość o najdawniejszych książkach drukowanych w Polsce, a w szczególności o tych, które Jan Haller w Krakowie wydał*, polemizując z poglądem Jerzego S. Bandtkiego, starał się wykazać, że pierwszym drukarzem polskim był nie Szvajpolt Fiol, lecz Jan Haller. Ta pionierska na gruncie naszym praca zyskała szeroki odzew w środowisku rodzimym i wywołała oczekiwane przez autora reperkusje. Zaowocowała podjęciem przez Bandtkiego gruntownych studiów nad dziejami drukarni krakowskich, a później całej Rzeczypospolitej.

Do przestawienia pełnej oceny zasług Bentkowskiego dla bibliografii istotne znaczenie ma jego działalność dydaktyczna. Do niedawna pozostawała ona niezauważona przez badaczy. Wyniki ostatnich badań dowodzą, że działalność pedagogiczna Bentkowskiego miała charakter pionierski, a on sam zasługuje na miano pierwszego w naszym kraju wykładowcę dziejów bibliografii polskiej¹¹. Otóż okazuje się, że wykłady z historii literatury polskiej, które prowadził od 1809 r. w Liceum Warszawskim, wzbogacał dotychczasowym polskim dorobkiem bibliograficznym, rozszerzając zakres podawanych wiadomości o zagadnienia bibliolo-

⁷ J. Korpała. *Dzieje* s. 108.

⁸ J. Starnawski. *Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej*. Warszawa 1982, s. 75.

⁹ A. Kłossowski. *Księgarze i bibliografia. Dzieje wydawnicze "Obrazu bibliograficzno-historycznego" Adama Jochera na tle bibliograficznej działalności księgarzy europejskich*. "Księgarz" R. 21 (1977) nr 1, s. 55-57.

¹⁰ J. Korpała. *Dzieje* s. 115.

¹¹ T. Szperna. *Kształtowanie* s. 72-73.

giczne. Działo się to równocześnie z wykładami bibliografii w Gimnazjum Wołyńskim prowadzonymi przez Pawła Jarkowskiego, uznawanego powszechnie za prekursora w tym zakresie.

Równocześnie z Bentkowskim trudne problemy bibliografii podjęli bracia **Bandtkie: Jerzy Samuel i Jan Wincenty**, którzy podobnie jak on pochodzili z Lubelskiego, co więcej byli rodowitymi lublinianami. Bentkowski pozostawał z nimi w wielkiej przyjaźni, owocem której było wzajemne wyświadczanie sobie przysługi na polu działalności bibliograficznej.

Urodzeni w Lublinie, pochodzili z osiadłej w Polsce niemieckiej rodziny mieszczańskiej wyznania ewangelickiego¹². Ojciec ich - Jan Samuel Bandtkie, rodem ze Szlichtyngowej pod Wschową, osiadł w Lublinie jako kupiec. Wykształceni w niemieckich gimnazjach i uniwersytetach stali się Polakami i badaczami dziejów piśmiennictwa swej nowej ojczyzny. Obaj zapisali się w dziejach bibliografii, m.in. w pracy badawczej i bibliograficznej.

Pierwszeństwo, nie tyle z racji starszeństwa, co wybitnych zasług, należy się bezspornie **Jerzemu Samuelowi Bandtkiemu**¹³. Powszechnie uznawany jest za czołową indywidualność w gronie prekursorów polskiej teorii i metodyki bibliografii oraz pierwszego uniwersyteckiego wykładowcę bibliografii¹⁴. Podejmując teoretyczne problemy bibliografii, wkroczył na drogę, która na gruncie polskim była nowością. Jego zainteresowania bibliografią ukształtowały się w ciągu lat czynnej pracy bibliotekarskiej i skrytalizowały w celach dydaktycznych.

Urodził się 24 listopada 1768 r. W wieku lat jedenastu opuścił Lublin i znalazł się we Wrocławiu, gdzie zaopiekował się nim stryj i gdzie ukończył gimnazjum. Rodzinne strony odwiedził tylko raz - w roku 1810¹⁵. Po studiach w Halle i Jenie osiadł we Wrocławiu, obejmując posadę nauczyciela języka polskiego w gimnazjum, a następnie od 1804 r. rektora i bibliotekarza bogatej biblioteki kościoła św. Bernarda we Wrocławiu na Nowym Mieście. Wezwany przez Izbę Edukacyjną Księstwa Warszawskiego, objął w Krakowie w 1811 r. dwa połączone stanowiska: dyrektora Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego i profesora bibliografii na Oddziale Literatury Wydziału Filologicznego tegoż uniwersytetu. Wkrótce podjął wykłady z bibliografii, które prowadził przez 23 lata

¹² A. Birkenmajer. *Bandtkie Jerzy Samuel*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 1. Kraków 1935, s. 260-263; S. Kutrzeba. *Bandtkie – Steżyński Jan Wincenty*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 1. Kraków 1935, s. 259-260.

¹³ Ciechanowska Z. *Bandtkie Jerzy Samuel*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 29-30.

¹⁴ S. Kubów. *Jerzy Samuel Bandtkie*. W: *Sylwetki polskich bibliologów*. Warszawa 1983 s. 15-30.

¹⁵ A. Grychowski, jw. s. 106.

w okresie od 1811- 1834¹⁶. Zmarł 11 czerwca 1835 r. w Krakowie.

Bibliografię, zgodnie z duchem czasu i wzorem teoretyków obcych, pojmował bardzo szeroko i utożsamiał z bibliologią (nauką o książce). Ten pierwszy w języku polskim wykład z bibliografii obejmował grafikę, czyli wiadomości o sztuce pisania i rękopisach, genezę i dzieje drukarstwa, historię bibliotek, historię piśmiennictwa polskiego i powszechnego oraz językoznawstwo. Wzbogacał go także zagadnieniami nauk pomocniczych historii¹⁷. Wielka zasługa Bandtkiego jako wykładowcy bibliografii polega na tym, że swoje zajęcia uczynił “sprawnie działającym instrumentem wiedzy o życiu umysłowym Polski w przeszłości”¹⁸. Problematykę bibliograficzną przedstawiał na szerokim tle dziejów polskiej kultury, oświaty i szkolnictwa. Z licznego grona jego studentów wyrosli tacy znakomici badacze dziejów jak: historyk literatury Waław Aleksander Maciejowski, prawnik Antoni Zygmunt Helcel, następcą Bandtkiego na stanowisku bibliotekarza Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Muczkowski.

W związku z prowadzonymi wykładami zajął się Bandtkie przede wszystkim historią drukarstwa polskiego. Fundamentalnymi pracami *Historia drukarń krakowskich* (1815) i *Historia drukarń w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim* (T.1-3 1826) zapoczątkował nowoczesne badania w tej dziedzinie z zastosowaniem metody archiwalnej, widząc w niej drogę do rozwikłania wielu nieznanych i spornych problemów bibliograficznych. Jego metodą posługiwali się później Ambroży Grabowski, Michał Wiszniewski, Estreicherowie i wreszcie Jan Ptaśnik i jego szkoła. Bandtkie jest również autorem pierwszej drukowanej historii Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1821). Jego dzieła wpłynęły inspirująco na Joachima Lelewela i pobudziły do napisania dzieła *Bibliograficznych ksiąg dwoje* (T. 1-2, Wilno 1823-1826).

Spośród innych jego prac typu edytorsko-bibliograficznego warto wymienić: wydanie najstarszych tekstów modlitwy “Ojcze nasz”, wiadomość o Psalterzu Floriańskim, opisy bibliograficzne mszałów krakowskich drukowanych w XV i na początku XVI wieku i dawnych kalendarzy krakowskich. Bandtkiemu przypada w udziale zasługa odkrycia drukarni Szwajpolta Fiola oraz udowodnienie, że początki drukarstwa w Krakowie znajdują potwierdzenie w dokumentach.

Chociaż główną domeną **Jana Wincentego Bandtkiego – Stężyńskiego**¹⁹ była historia prawa, której zasłużył się jako znakomity znawca dawnego prawa

¹⁶ K. Lewicki. *J.S. Bandtkie, profesor bibliografii Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1811-1835*. “Roczniki Biblioteczne” R. 16 (1972) z. 1-2, s. 130-132.

¹⁷ S. Mikucki. *Nauki pomocnicze historii w Uniwersytecie Jagiellońskim*. “Zeszyty Naukowe UJ. Seria: Nauki Społeczne. Historia”. R. 16 (1967) s. 156.

¹⁸ M.M. Biernacka. *Wykłady Karola Estreichera w Szkole Głównej w Warszawie 1865-1868. Studium bibliologiczne*. Warszawa 1989, s. 18.

polskiego i wydawca zbioru prawa polskiego, w jego działalności naukowej ważne miejsce zajmowała bibliografia. W przeciwieństwie do brata zajął się praktyką bibliograficzną, traktując bibliografię jako ważny środek do zachowania w pamięci dorobku umysłowego, a zarazem niezbędne narzędzie do badań naukowych.

Urodził się 14 lipca 1783 r. Po ukończeniu prywatnej szkoły niemiecko-polskiej w Lublinie, dalsze nauki, podobnie jak brat, pobierał w gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu, następnie studiował prawo na uniwersytecie w Halle. Był też tam przez dwa lata nauczycielem języka polskiego. Stanowisko to otrzymał dzięki F. Bentkowskiemu, który zaproponował go na ewentualnego swojego następcę. Od tego czasu uczeni pozostawali w wielkiej przyjaźni²⁰.

Mimo propozycji korzystnych posad w Niemczech wrócił w 1806 r. do kraju. W 1807 roku został asesorem przy sędzie apelacyjnym w Warszawie, w roku 1808 notariuszem, a od 1843 radcą stanu i członkiem Komisji Rządowej Sprawiedliwości. Obok tych zajęć ściśle zawodowych rozwijał Bandtkie działalność naukową i pedagogiczną. Objął w 1808 r. wykłady w Szkole Prawa i Administracji, której był naczelnikiem, a następnie pełnił funkcję dziekana Wydziału Prawniczego w Uniwersytecie Warszawskim. Przysłużył się walcnie do powstania Uniwersytetu Warszawskiego (1816), za co otrzymał, staraniem uczelni, w r. 1819 szlachectwo dziedziczne z przydomkiem Stężyński. Zmarł 7 lutego 1846 r. w Warszawie.

Ten zamiłowany zbieracz – bibliofil zgromadził bogatą i cenną bibliotekę. Znalazły się w niej dzieła nie tylko przydatne w jego działalności dydaktycznej i naukowej, ale także wiele cennych rękopisów i starodruków, łącznie z rękopiśmiennymi kodeksami pergaminowymi. Były to głównie prace z zakresu historii politycznej, ustrojowej, powszechnej i polskiej, historii prawa (polskiego i obcego), jak również katalogi i bibliografie²¹. Biblioteka Bandtkiego uznawana była za jedną z najbogatszych księżnic prywatnych o profilu historyczno-prawniczym tego okresu w Królestwie Polskim²². Przez długoletnie obcowanie z piśmiennictwem prawniczym Bandtkie stał się pierwszorzędnym jego znawcą i bibliografem, księgozbiór zaś okazał się doskonałym warsztatem dla powstania szeregu prac naukowych i bibliograficznych. W przeciwieństwie do niego zamiłowania do zbierania cennych publikacji nie wykazywał Bentkowski, który “jakkolwiek bibliograf, nie posiadał żadnych rzadkości właściwych bibliografom”, zaś zachowane fragmenty jego biblioteki wykazują, że miała charakter rodzinny i tylko w części składała się z dzieł potrzebnych uczoneму do pracy²³.

Przyjaźń z Bentkowskim pogłębiła zainteresowania historyka prawa w stro-

¹⁹ J. Ender. *Bandtkie – Stężyński Jan Wincenty*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 30-31.

²⁰ T. Szperna. *Kształtowanie* s. 75.

²¹ Pewną orientację w zasobie i strukturze księgozbioru daje *Katalog Biblioteki pozostalej po ś.p Janie Stężyńskim Bandtkie radcy stanu członku Komisji Rządowej Sprawiedliwości*. Oprac. Cz. Erber. Kielce 2000.

²² E. Skłodkowska. *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*. Warszawa 1996 s. 170-171.

²³ Tamże s. 171.

nę poznania dziejów kultury polskiej i zbliżyły go jeszcze bardziej do zagadnień związanych z rejestracją bibliograficzną świadectw tejże kultury. Jako bibliograf Bandtkie zadebiutował bibliografią polskiej literatury prawniczej (do 1813 r.), która została zamieszczona jako rozdział trzeci tomu drugiego *Historii literatury polskiej* F. Bentkowskiego. W ten sposób pragnął odwdziżyć się Bentkowskiemu za pomoc okazaną podczas pobytu w Halle²⁴. Zaangażował się również w prace nad planowanym przez Józefa Zawadzkiego, drugim wydaniem dzieła, i dostarczył mu materiały dotyczące prawa polskiego doprowadzone do końca 1837.

Mimo że Bandtkie rozumiał rangę i znaczenie rejestracji całości piśmiennictwa polskiego, to chciał ją widzieć w postaci dzieła, które by obejmowało wyłącznie dziedzinę prawa. Zamyśl ten zrealizował, opracowując *Bibliografią prawa polskiego od najdawniejszych czasów do roku 1823 r.* Była to pierwsza próba całościowego ujęcia polskiego piśmiennictwa z zakresu prawa i najważniejszą pracą w dziedzinie bibliografii specjalnej w tym czasie. Do druku dzieła jednak nie doszło. Możliwe, iż przyczyną było niezadowolenie Bandtkiego ze swej pracy, chęć poprawienia jej i uzupełnienia o nowe materiały. Zabiegi o jej publikację podjął kilka lat później, lecz pod nieco zmienionym tytułem *Historia bibliografii prawa polskiego napisana przed 1830 r.*²⁵. Rzecz była w druku, ale nie została sfinalizowana. Zachowała się część druku próbnego liczącego 180 stron, z naniesioną korektą. Strata ta nie pozwala w pełni ocenić zasług bibliograficznych Jana Wincentego Bandtkiego. Po jego śmierci rękopisy obu prac przekazane zostały Bibliotece Jagiellońskiej.

Następnym Lublinianinem, który znacząco zapisał się na kartach historii bibliografii polskiej, był **Józef Muczkowski**²⁶, wybitny następca Jerzego Samuela Bandtkiego na obu stanowiskach – w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego i katedrze bibliografii, jego uczeń i współpracownik.

Ten zasłużony badacz kultury polskiej, filolog, bibliotekarz i bibliograf, nie doczekał się do tej pory żadnej poważniejszej pracy naukowej, brak również szkicowej próby spojrzenia na Muczkowskiego jako bibliografa. Z gorzkim wyrzutem upomniała się o niego Janina Kowalczykówna, która pisała: “Trud jego wielkiej pracy służy nam do dziś, ale mimo niewątpliwych zasług, jakie położył dla nauki polskiej, nie upomniał się o niego nikt: ani językoznawcy, ani historycy, ani bibliotekarze. Co na to

²⁴ T. Szperna. *Kształtowanie* s. 75 przypis. 38.

²⁵ Bandtkie-Stężyński Jan Wincenty. W: *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut.. T. 4: *Oświecenie*. Warszawa 1966 s. 221 poz. 14.

²⁶ K. Tatarowicz. *Muczkowski Józef*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 611-612 ; zob. też A. Grychowski, jw., s. 81.

lublinianie? Muczkowski życie swe związał wprawdzie z Poznaniem, a przede wszystkim z Krakowem, ale wydała go ziemia lubelska; tu wzrastał, stąd czerpał pierwsze nauki, tu kształtował zainteresowania, których pozostał wierny do końca²⁷.

Muczkowski urodził 17 marca 1795 r. się w Maszkach (obecnie gmina Wojciechów) w rodzinie chłopskiej. Pierwotna forma jego nazwiska brzmiała Muciek²⁸. Dokonując zmiany nazwiska, wraz z bratem Antonim, chciał zapewne zastrzeżać pejoratywne zabarwienie pierwotnego nazwiska²⁹. Po wczesnej śmierci rodziców (1808), o własnych siłach i dzięki wsparciu starszego brata Franciszka, ukończył w latach 1803-1812 szkołę normalną i departamentową w Lublinie. Następnie rozpoczął studia na Wydziale Filologicznym Akademii Krakowskiej, już pod nazwiskiem Muczkowski, lecz przerwał je po roku, zaciągając się w 1813 r. do armii Księstwa Warszawskiego. W 1815 r. porzucił służbę wojskową i powrócił do Krakowa dla kontynuacji przerwanych studiów, które ukończył w r. 1817. Przez kilka lat pracował na stanowisku adiunkta Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie w Poznaniu jako nauczyciel gimnazjalny, gdzie obok działalności pedagogicznej rozpoczął pracę naukową. W kilka lat później wraca do Krakowa, gdzie w 1831 r. zostaje zastępcą, a rok później profesorem rzeczywistym liceum św. Anny. Kariera Muczkowskiego rozwija się w szybkim tempie. W 1834 r. został mianowany kustoszem Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, a po śmierci J. S. Bandtkiego, dyrektorem Biblioteki, jednocześnie objął związane z tym stanowisko profesora bibliografii na Uniwersytecie. Uchodził za wielki autorytet w bibliografii i często zasięgano u niego opinii i konsultacji. Zmarł 31 lipca 1858 r. w Krakowie.

W swych wykładach z bibliografii, które prowadził przez 20 lat (1837-1858), pojmował bibliografię jako naukę o książce, zbiór wiadomości ułatwiających poznanie ksiąg ze względu na ich materialną stronę – i tym właśnie się różni od literatury. Wzorem Bandtkiego dzieli bibliografię na: grafikę, drukarstwo i zasady bibliotekarstwa, co więcej włączył w jej zakres także cały szereg umiejętności pomocniczych (dyplomatykę, sfragistykę, chronologię, heraldykę i numizmatykę), które z czasem wyodrębniły się jako nauki pomocnicze historii. W rezultacie wykłady z bibliografii w ujęciu Muczkowskiego stanowiły pełny kurs nauk pomocniczych historii³⁰. Wprowadzając go do zajęć z bibliografii, stał się Muczkowski jednocześnie prekursorem badań w tym zakresie na studiach uniwersyteckich i przyczynił się do rozwoju ich znajomości w Polsce. Wraz z Muczkovskim na długie lata znika bibliografia z kart spisu wykładów w Uniwersytecie Jagiellońskim.

²⁷ J. Kowalczykówna. *Zapomniany Lublinianin*. "Kamena" 1960 nr 8 s. 2.

²⁸ J. Kras, B. Łopuszański. *Muczkowski Józef*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 22. Wrocław 1977. s. 246.

²⁹ Awans społeczny zapewniała w pewnym stopniu zmiana nazwiska; z analogiczną sytuacją spotykamy się u Teofila Żebrowskiego, autora retrospektywnej bibliografii matematycznej (1873). Zob. A. Matczuk. *Teofil Żebrowski (1800-1887) jako bibliograf*. "Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" R. 42 (1997) nr 1, s. 120.

³⁰ S. Mikucki, jw. s. 158 -159.

Wielką zasługę Muczkowskiego dla historii bibliografii polskiej potęguje fakt, że jako wykładowca przyczynił się do wyraźnych zainteresowań bibliografią Karola Estreichera, późniejszego twórcy *Bibliografii polskiej*. Wspominając po latach Estreicher pisał: “[Muczkowski] tak nam umiał ożywić naukę bibliografii, tyle w nią wlać ognia, że każdy rad zapalał się do każdego pergaminu, starej książki i monety. Jemu może najwięcej zawdzięczam zamiłowanie do bibliografii, bo od czasu jego prelekcji szperam po książkach i papierach”³¹. Wykłady Muczkowskiego zaważyły także na genezie i metodzie *Bibliografii*, bo jak pisał Estreicher “O takim katalogu marzył przez całe życie zacnej pamięci Józef Muczkowski”³². Jako duchowy mistrz Estreichera uzyskał sukces największy, bo jego wychowanek zrealizował jego marzenia, a doniosłością dzieła przerósł swojego mistrza.

Muczkowskiego bibliografia interesowała nie tylko od strony teoretycznej, lecz również praktycznej. Już w 1832 r., jako nauczyciel gimnazjalny w Krakowie, wydał, poprzedziwszy odpowiednią przedmową, z rękopisu dzieło Józefa Andrzeja Załuskiego *Biblioteka historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich lub o Polsce piszących ...*. Z innych poczynań bibliograficznych na wyróżnienie zasługuje trzy tomy *Spis abecadłowy autorów i dzieł w Joche-rze opisanych*, wykorzystany przez K. Estreichera przy opracowaniu indeksu do dzieła Adama B. Jochera *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauki w Polsce ...*, *Rękopisma Marcina Radziwińskiego do dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego odnoszące się ...* (Kraków 1840) i *Wiadomości historyczne i bibliograficzne* (Kraków 1845).

Z Lubelskiego pochodził również **Julian Aleksander Kamiński**³³ bibliotekarz i archiwista Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, autor pierwszej polskiej bibliografii rolnictwa.

Urodził się 8 marca 1805 r. w Tarnawatce³⁴ (pow. kraśnicki) w niezamożnej rodzinie szlacheckiej, legitymującej się herbem Sulima. W 1828 r. podjął pracę na stanowisku skryptora w nowo powstałej Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Posadę otrzymał dzięki staraniom i zabiegom ojca, który dowiedziawszy się o otwarciu biblioteki, systematycznie słał listy do dyrektora Franciszka Siarczyńskiego z prośbą

³¹ J. Grzybowska. *Z listów Karola Estreichera*. Cz.2. “Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1961 nr 1 s. 28 (list do K.W. Wójcickiego z r. 1862).

³² Cyt. za: J. Korpała. *Karol Estreicher [st.] twórca “Bibliografii polskiej”*. Wrocław 1980 s. 157.

³³ W. Jabłońska. *Kamiński Julian Aleksander*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 391-392.

³⁴ *Encyklopedia Powszechna*. T. 13. Warszawa 1863 s. 836; S. Sierotwiński podaje błędną nazwę Tarwatka. Zob. Tenże. *Kamiński Julian Aleksander*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 11. Wrocław 1964-1965 s. 568, z kolei Tarnawatka występuje u W. Jabłońskiej, jw. s. 391.

o zatrudnienie syna³⁵. I choć praca w bibliotece niezbyt mu odpowiadała, czterokrotnie próbował odejść, pozostał w niej do końca życia³⁶. Jako jeden z pierwszych pracowników, Kamiński zasłużył się szczególnie przy porządkowaniu, potem inwentaryzowaniu i opracowywaniu zbiorów Józefa M. Ossolińskiego przywiezionych z Wiednia, a następnie w dalszym tworzeniu kształtu Zakładu. Wieloletnia „przymusowa” służba w Ossolineum zaowocowała po latach w jego szkicu o pierwszym urzędzeniu biblioteki, a później w pośmiertnych określeniach Kamińskiego jako „żywej kroniki Zakładu”. Pod jego opieką znajdowało się także archiwum.

Mimo niewielkiego wykształcenia, prawdopodobnie tylko domowego³⁷, wykazywał ogromne zainteresowanie do książek, zapalał do pisania i publikowania. Ogłosił wiele druków okazjonalnych, artykułów dotyczących Ossolineum, wierszy i powieści. Redagował również wydawnictwa między innymi „Przyjaciel Ludu” i „Skarbiec Polski”, „Śmieszek”. Rozpisując przedpłatę i odwołując się do członków rodzin noszących to samo nazwisko, Kamiński rozpoczął własnym nakładem publikowanie zeszytami *Materialów do monografii i historii rodziny Kamińskich i Kamińskich*, wydanych w dwóch tomach w latach 1854-1856, w których zamieścił listy adresowane do niego, odpisy dokumentów, życiorysy, rozmaite noty, informacje. Mocno zaangażował się w podjętą przez Ossolineum planową akcję zasilenia społeczeństwa w druki patriotyczne, za co został oskarżony w późniejszym procesie, po czym zwolniony z postępowania karnego³⁸. Z czasem stał się popularną i znaną postacią we Lwowie, wyróżniał się patriotyzmem, oddaniem sprawie oświaty ludu, oraz oryginalnością staropolskiego stroju, w którym występuje na wszystkich zachowanych podobiznach³⁹. Zmarł 18 lutego 1860 we Lwowie, został pochowany na Cmentarzu Łyczakowskim⁴⁰.

Osobną dziedziną zainteresowań Kamińskiego stanowiły zagadnienia wsi i rolnictwa. Z nią wiąże się zamysł wydawania czasopisma „Ziemianin Galicyjski” (1835-1836), którego przez krótki czas był redaktorem oraz opracowanie bibliografii *Piśmiennictwo polskie rolniczo-technologiczne od roku 1549 do 1835*. Była to podjęta na szerszą skalę - próba uzupełnienia materiałów zebranych przez F. Bentkowskiego, dokonana w oparciu o zbiory bibliotek lwowskich⁴¹. Bibliografia ukazała

³⁵ K. Stefanicka. *Dwóch Józefów Dzierzkowskich w historii Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*. „Ze Skarbcza Kultury” 1967 z.19 s. 84.

³⁶ K. Korzon. *Sprawy Ossolineum z lat 1834-1839 w działalności Aleksandra Fredry, Gwalberta Pawlikowskiego i innych*. W: *Z dziejów Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. Studia i materiały*. Wrocław 1978 s. 50-55.

³⁷ S. Sierotwiński, jw.. s. 568.

³⁸ Pomagał dyrektorowi Konstantemu Słotwińskiemu w pracach nad wypuszczeniem z drukarni Zakładu tajnych druków patriotycznych, wydał też własnym nakładem broszurkę pt. *Poczet książąt i królów polskich* (1835) Kazimierza Turowskiego, swego współtowarzysza z Ossolineum. Zob. H. Barycz. *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*. T. 1. Kraków 1963 s. 255-256.

³⁹ Zob. J. A. Kamiński. *Materiały do monografii i historii rodziny Kamińskich i Kamińskich*. T. 1. Lwów 1854.

⁴⁰ S. S. Niciejka. *Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786-1986*. Wrocław 1989 s. 340.

⁴¹ Z. Kosiek. *Zarys dziejów polskiej bibliografii rolniczej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. B. 1959 z. 2 s. 216-217.

się w 1836 r. we Lwowie jako dodatek samoistny do “Ziemiańna Galicyjskiego”. Dzieło Kamińskiego stanowiło ważny etap w dziejach bibliografii polskiej, jest to bowiem pierwsze samoistne, odrębne opracowanie z zakresu rolnictwa⁴². Mimo że pod względem dokładności opisu i metody posiada niekonsekwencje i pomyłki, wpłynęło poważnie na dalszy rozwój prac bibliograficznych z tej dziedziny.

Związki z regionem lubelskim **Józefa Ignacego Kraszewskiego**, wybitnego powieściopisarza polskiego na ogół powszechnie są znane. Natomiast mało kto wie, że jako człowiek książki interesował się najrozmaitszymi zagadnieniami związanymi z książką, w tym także sprawami bibliografii⁴³.

Urodził się 1812 r. w Warszawie, pochodził z rodziny szlacheckiej z Podlasia. Dzieciństwo spędził u dziadków Malskich we dworze w Romanowie. W roku 1822 mając 9 lat rozpoczął naukę w szkole wydziałowej w Białej Podlaskiej, następnie przybył do Lublina do tutejszej szkoły wojewódzkiej, do której uczęszczał tylko przez jeden rok szkolny 1826-1827⁴⁴.

Był wtedy w klasie czwartej, a mieszkał przy ul. Grodzkiej u profesora matematyki Franciszka Ostrowskiego. Wielki pisarz wspominał przez całe życie w wielu swoich utworach Lublin⁴⁵, mimo iż ów rok pobytu w tym mieście nie pozostawił miłych osobistych wrażeń – odmówiono w szkole należnej mu - jak sądził - nagrody. Dla upamiętnienia pobytu Kraszewskiego w Lublinie mieszkańcy miasta ofiarowali mu podczas jubileuszu w 1879 r. zakupiony ze składek obraz Franciszka Kostrzewskiego, przedstawiający Kraszewskiego jako chłopca, czytającego list na placu katedralnym przed szkołą. W Lublinie Kraszewski był jeszcze dwukrotnie: w 1858 i 1859 roku.

Studiował w Wilnie, lecz uniwersytetu nie ukończył, gdyż został aresztowany z związku z wybuchem powstania listopadowego. Dzięki staraniom rodziny został zwolniony i od 1833 r. przebywał pod nadzorem policyjnym w Wilnie, aw latach 1837-1853 gospodarował samodzielnie na wsi, prowadząc ożywioną działalność pisarską. Redagował w niej czasopismo naukowe “Athenaeum”, przy którym skupił znaczne grono badaczy i pisarzy. Po krótkim pobycie w Żytomierzu, a następnie w Warszawie, gdzie między innymi był redaktorem “Gazety Codziennej”, po powstaniu styczniowym musiał opuścić Królestwo i emigrował do Drezna. Tam też założył w r. 1868 drukarnię, wyposażenie której stało na bardzo wysokim poziomie. Drukował głównie dzieła polskie, dotyczące Polski, pamiętniki, listy i źródła historyczne. Kraszewski był artystą książki, dbał o jej szatę zewnętrzną,

⁴² J. Korpała. *Krótko* s. 108.

⁴³ T. Osiecka. *Kraszewski Józef Ignacy*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 468-469.

⁴⁴ T. Chabros. *Lubelskie lata J.I. Kraszewskiego*. “Kamena” 1955 nr 5/7 s. 78-82.

⁴⁵ W. Hahn. *Lublin w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Lublin 1925.

zwracał uwagę na staranną korektę, znał się dobrze na litografiach. Wszystkie książki przez niego drukowane świadczą o wysokim kunszcie drukarskim oficyny Kraszewskiego. Był też wydawcą dwóch czasopism – „Notatki Drezdeńskie” i „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny”. Na skutek strat finansowych poniesionych w 1871 r. drukarnię sprzedał. W czasie wojny prusko-francuskiej w 1870 r. oskarżony został o zdradę stanu, szpiegostwo na rzecz Francji, i uwięziony. Zwolniono go z więzienia w ciężkim stanie zdrowia. Kraszewski zmarł 19 marca 1887 r. w Genewie.

Kluczowe znaczenie w działalności naukowej, publicystycznej i pisarskiej Kraszewskiego odegrał jego bogaty i cenny księgozbiór⁴⁶. Zawierał on kilkanaście tysięcy tytułów, w tym kilkaset starych druków, między innymi polonica z XVI w. Trzon zasadniczy zbiorów stanowiły dzieła literackie z zakresu historii XIX w. i historii sztuki, a także wydawnictwa albumowe, rękopisy. Kraszewski był w posiadaniu autografów dzieł literackich, listów, dokumentów historycznych. Zebrał też imponującą liczbę rycin – ok. 6 tys. i 1550 rysunków. Część biblioteki została opracowana i opisana przez właściciela w katalogu ogłoszonym w Dreźnie w 1871 r., w celach sprzedaży.

Zainteresowania naukowe i bibliograficzne w Kraszewskim rozwinęły się w Wilnie, a wyraziły się w nowym sposobie poszukiwań materiałów archiwalnych i bibliotecznych, głównie dotyczących historii i kultury Wilna i Litwy. Duży wpływ na rozwój pasji zbierackiej pisarza, a być może i bibliograficznej miał Alojzy Osieński, znakomity bibliograf związany z Gimnazjum Wołyńskim⁴⁷. Rezultatem tych wszelakich poszukiwań Kraszewskiego była zamieszczona w tomie IV jego monografii miasta Wilna *Bibliografia druków wileńskich w Wilnie od początków jego do roku 1750*, ogłoszona w r. 1842. Zawierała ona około 2000 pozycji, w tym szereg publikacji dotyczących spraw drukarstwa, księgarstwa, bibliotek i archiwów. Wiele informacji zaczerpnął bezkrytycznie z dzieł J. S. Bandtkiego, przejmując z nich wiele błędów i nieścisłości⁴⁸. Zestawieniem tym zapewnił sobie Kraszewski trwałe miejsce w dziejach bibliografii polskiej, uznawane jest ono za pierwszą bibliografią regionalną w Polsce, a jej autor za pioniera w tym zakresie.

W tym samym czasie Kraszewski mocno zaangażował się w prace nad powstającym wówczas *Obrazem bibliograficzno-historycznym literatury i nauki w Polsce (Wilno 1840-1857)* przygotowywanym przez Adama Benedykta Jochera. Mając świadomość znaczenia i potrzeby opracowania kompletnej bibliografii narodowej, jako jeden z pierwszych ofiarował swoją współpracę autorowi. Usilnie zabiegał, aby zamierzone dzieło wyszło w jak najdoskonalszej postaci, dlatego przedsięwzięcie otoczył serdeczną opieką, nie szczędził rad i wskazówek oraz systematycznie dostarczał informacje bibliograficzne. Specjalnie dla Jochera polecił sporządzić spis rzadkich dzieł znajdujących się w bibliotece jego wuja Andrzeja

⁴⁶ S. Świerzewski. *Kraszewski i książka*. „Przegląd Biblioteczny” R.33 (1965) s. 29 passim.

⁴⁷ Tamże s. 27.

⁴⁸ Tamże.

Urbanowskiego w Horodcu oraz za pośrednictwem jego nawiązano owocną współpracę z właścicielami bibliotek obfitujących w rzadkie druki⁴⁹. Energicznie pomagał w propagowaniu dzieła na łamach czasopism. W jednym z artykułów, ogłoszonych na łamach "Tygodnika Petersburskiego"⁵⁰, przedstawił plan przyszłej bibliografii, który został podjęty i zrealizowany przez wileńskiego bibliografa, zaś po ukazaniu się pierwszego tomu dzieła Jochera napisał o nim pochlebną recenzję⁵¹.

Po raz ostatni Kraszewski jako bibliograf przemówił recenzją pierwszego zeszytu *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera, którą opublikował w 1871 r. pod pseudonimem "Dr Omega" w redagowanym przezeń "Tygodniku Politycznym, Naukowym, Literackim i Artystycznym" wydawanym w Dreźnie. Pochwalił dzieło i agitował za dalszym jego wydawaniem⁵². Warto w tym miejscu wspomnieć, że Kraszewski pozostawał w przyjaznych stosunkach z Estreicherem. Estreicher wysoko cenił pisarza i poświęcił mu kilka publikacji, głównie o charakterze bibliograficznym⁵³.

Ciekawą postacią był **Walenty Rafalski** (1829-1894), wybitny przedstawiciel księgarstwa profesjonalnego, autor i wydawca pierwszej u nas bibliografii księgarskiej o charakterze retrospektywnym⁵⁴. Biografia jego znana jest dziś w niewielu szczegółach. Prawdopodobnie pochodził spoza Warszawy. O związkach Rafalskiego z Lublinem nie wiemy nic ponadto, że pobierał tu nauki, jednak nie wiadomo kiedy i do jakiej szkoły uczęszczał⁵⁵. W Warszawie zamieszkał około 1850 r., gdzie po odbyciu praktyki księgarskiej wspólnie z Ignacym Klukowskim otworzył księgarnię nakładową, a po wystąpieniu ze spółki otworzył własną księgarnię, przy której prowadził wypożyczalnię książek.

Według oceny Karola Estreichera epoką w historii katalogów księgarskich stanowił jego *Katalog ogólny książek polskich drukowanych od r. 1830 do 1850, czyli za lat dwadzieścia jeden, z oznaczeniem formatu, miejsca i roku wyjścia, nakładcy, ceny pierwotnej oraz z dodaniem podziału naukowego książek niniejszym pismem objętych* wydany w 1852 r. w Lipsku pod kryptonimem W. R. Katalog ten zawierający 4 500 dokładnie opisanych dzieł, był podstawowym źródłem informacji dla księgarzy⁵⁶. Doceniając znaczenie trudu podjętego przez K. Estreichera, Rafalski udostępnił mu swój katalog i zebrane materiały bibliograficzne, które stanowiły korpus bibliografii polskiej XIX w. Był także współwydawcą "Bibliografii Krajowej" – pierwszego czasopisma bibliograficznego w Polsce, którego 5 numerów ukazało się w 1856 r. w Warszawie.

⁴⁹ A. Kłossowski. *Księgarze i bibliografia* s. 61, 63.

⁵⁰ S. Świerzawski, jw. s. 29.

⁵¹ A. Kłossowski, jw. s. 63.

⁵² J. Korpała. *Karol Estreicher* s. 217-220; S. Świerzawski, jw. s. 32.

⁵³ J. Korpała. *Karol Estreicher* s.217-220.

⁵⁴ E. Tatariewicz-Hitczenko. *Rafalski Walenty*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 742-743.

⁵⁵ *Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej*. T. 10. Warszawa 1876 s. 370.

⁵⁶ J. Korpała. *Dzieje* s. 201.

Jedną z tych wybitnych postaci, w które obfitowała Warszawa drugiej połowy XIX w. – Warszawa pozytywistyczna, był **Adolf Suligowski**⁵⁷. Warszawianin z wyboru, prawnik z wykształcenia, a w zakresie bibliografii właściwie samouk, wniósł wkład w dziedzinę bibliografii prawniczej. Trwałe miejsce zapewniła mu pomnikowa *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX w.* (Warszawa 1911), nie mająca odpowiednika w piśmiennictwie światowym⁵⁸.

Rodzina Suligowskiego pochodziła z Lubelskiego, ale Suligowski urodził się 1849 r. w Warszawie⁵⁹. Dzieciństwo spędził w Lublinie, tu również uczęszczał do szkoły i Gimnazjum Męskiego (obecnie Liceum im. Stanisława Staszica)⁶⁰. Lata szkolne zostawiły trwałe ślady w jego pamięci, tu kształtował i rozwijał swoje zainteresowania oraz nawiązał przyjaźnie. Jego kolegami szkolnymi byli: Aleksander Głowacki (Bolesław Prus), Aleksander Świętochowski i Aleksander Jaworowski. W r. 1868 wstąpił do Szkoły Głównej na Wydział Prawa, lecz studia ukończył już w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Podczas studiów mieszkał z Bolesławem Prusem. Przyjaźń z Prusem zawarta jeszcze na ławie szkolnej, podczas studiów pogłębiła się i przetrwała wiele lat. Pisarz uczynił Suligowskiego jednym z wykonawców testamentu, który pozostawił po sobie.

Po ukończeniu studiów (1872) poświęcił się karierze prawniczej. W krótkim czasie dał się poznać jako wybitny cywilista. Jako adwokat zasłużył się w organizowaniu palestry warszawskiej, organizując słynne “piątki u Suligowskiego”. Za ich sprawą zaczęła wychodzić “Gazeta Sądowa”, tam też narodziła się myśl opracowania bibliografii prawniczej. W swej działalności publicystycznej zajmował się sprawami samorządu miejskiego i ziemskiego; uchodził za jednego z najlepszych znawców samorządu miejskiego, ogłosił wiele prac z tego zakresu⁶¹. W 1917 r. założył Związek Miast Polskich i pełnił obowiązki jego pierwszego prezesa, a w latach 1919-1922 posłował na Sejm. Był działaczem społecznym dużego formatu. Na pierwszy plan wysuwa się działalność w Warszawskim Towarzystwie Dobroczynnym oraz czynny udział w organizacji bibliotek warszawskich. Suligowski zmarł w 16 lutego 1932 r. w Warszawie.

Suligowski został bibliografem z przypadku, trochę ze względu na predyspozycje, trochę z poświęcenia, ale już później z wyboru. Pomysł opracowania bibliografii prawniczej zrodził się w 1894 r. na jednym z “piątków”, a sam Suligowski, kierując się motywami patriotycznymi i naukowymi, wziął na swe barki trud

⁵⁷ I. Lepalczyk. *Suligowski Adolf*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 866-867.

⁵⁸ A. Matczuk. *Przyczynek do dziejów bibliografii prawniczej w Polsce. Adolf Suligowski i jego “Bibliografia polska prawnicza XIX i XX w.”* “Res Historica” 2002 z. 13 s. 286-307; K. Pol: *Dziewięćdziesiąta rocznica “Bibliografii prawniczej polskiej XIX i XX wieku.”* “Państwo i Prawo” 2002 z. 1 s. 76-80.

⁵⁹ Istnieją pewne rozbieżności co do roku urodzenia Suligowskiego; rok 1848 podaje I. Lepalczyk, jw. s. 866, natomiast r. 1855 – *Współcześni polscy działacze polityczni*. Łódź 1919. Jednak w większości opracowań występuje 1849 r.

⁶⁰ A. Grychowski, jw. s. 156; *Absolwenci Staszica*. Tryb dostępu <http://wybitni.staszic.eu.org/>

⁶¹ K. Pol. *Adolf Suligowski (1849-1932). Z dziejów nauki prawa administracyjnego i nauki o samorządzie terytorialnym.* “Samorząd Terytorialny” 2001 nr 11 s. 70-79.

realizacji zamierzenia⁶². Było to przedsięwzięcie bez precedensu, gdyż od chwili rozpoczęcia pracy do jej ukończenia upłynęło 20 lat. Wokół niego zdołał skupić spore grono osób; korzystał z pomocy 76 współpracowników. Wśród nich znaleźli się Karol Lutostański, Stanisław Kutrzeba, Karol i Stanisław Estreicher, Józef Bie-liński. Zgromadzono przeszło 22 tys. opisów bibliograficznych, z których, po ostrej selekcji, weszło do *Bibliografii* 8231 publikacji wydanych w XIX i w pierwszym dziesięcioleciu XX w. Na końcu dzieła zamieścił tablice graficzne, które przedstawiały w różnych ujęciach (chronologicznym, terytorialnym, rzeczowym, form wydawniczych) liczby tytułów uzyskanych na podstawie zestawienia bibliograficznego. Jest to pierwsze naukowe opracowanie statystyczne przygotowane dla zilustrowania stanu i tendencji rozwoju piśmiennictwa naukowego. Zabieg ten, dziś określany mianem bibliometrii, był nowatorski i pionierski na gruncie polskim.

Samemu Suligowskiemu *Bibliografia* przyniosła zaszczyty, nagrodę i sławę. W 1912 r. Uniwersytet Lwowski, któremu pracę dedykował, w dowód uznania dla jego poczynań naukowych przyznał mu doktora *honoris causa*. Była ona też bezpośrednim powodem nadania mu w 1919 r. tytułu profesora honorowego Uniwersytetu Warszawskiego oraz przyjęcie w tymże roku w poczet członków honorowych Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie.

Plejadę bibliografów związanych z Uniwersytetem Lubelskim otwiera postać wielce zasłużona dla regionu lubelskiego, inicjator i założyciel pierwszej na ziemiach polskich katolickiej uczelni ks. **Idzi Radziszewski**⁶³. Urodził się w 1871 r. w Bratoszowicach koło Łodzi. W 1897 roku ukończył Akademię Duchowną w Petersburgu, następnie studiował w Wyższym Instytucie Filozoficznym w Louvain. Doktoryzował się tu, a doktorat z teologii uzyskał w Akademii Duchownej w Petersburgu (1917). Po powrocie z Belgii powierzono mu funkcję profesora filozofii i pedagogiki, a także wicerektora w Diecezjalnym Seminarium Duchownym we Włocławku, a w kilka lat później rektora. Stąd wyjechał na to samo stanowisko do Cesarskiej Akademii Duchownej w Petersburgu (1914-1918). Ostatnie cztery lata życia spędził w Lublinie, gdzie poświęcił się organizowaniu Uniwersytetu Lubelskiego. Zmarł 22 lutego 1922 r. w Lublinie.

Kiedy w 1918 r. Radziszewski przybył do Lublina, aby objąć stanowisko pierwszego rektora nowo powstałej uczelni, cieszył się opinią nie tylko świetnego organizatora życia naukowego i znakomitego uczonego, ale także wytrawnego znawcy problemów bibliografii. Mimo że aktywność bibliograficzna była epizodem

⁶² A. Matczuk. *Przyczynek* s. 286- 307.

⁶³ W. Nowodworski. *Radziszewski Idzi*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 739; Tenże. *Ks. Idzi Radziszewski (w czterdziestą rocznicę śmierci)*. "Archiwa, Muzea i Biblioteki Kościelne". T. 5 (1962) s. 375-376; G. Karolewicz, jw.. Cz. 2: *Biogramy*. s. 188-190.

w jego działalności naukowej, jednak osiągnięcia w zakresie bibliografii filozoficznej upoważniają go do zajęcia należnego mu miejsca w nauce i bibliografii polskiej.

Nie ulega wątpliwości, iż swoje zainteresowania bibliografią zawdzięczał Radziszewski atmosferze intelektualnej Wyższego Instytutu Filozoficznego w Lovain. Dwuletni pobyt (1898-1900), dał mu właściwe pojęcie o stanie i głównych nurtach ówczesnej filozofii i dopiero podpatrując tajemnice warsztatowe, jako współpracownik wydawanej przez Instytut od 1895 r., bieżącej bibliografii filozoficznej „Sommaire ideologique des ouvrages et des revues de philosophie”, zrozumiał jak wielkim niedostatkiem w rozwoju nauki filozoficznej krajowej jest brak mocnych podstaw bibliograficznych⁶⁴. Zdobyte tą drogą wiadomości i doświadczenia obce mógł niebawem zrealizować w praktyce. Po powrocie do kraju w 1901 r. w celu przygotowania gruntu dla swojej działalności bibliograficznej, ogłosił rozprawkę, w której podał pierwszy w Polsce wiadomość o klasyfikacji dziesiątej Melvina Deweya, którą Instytut Filozoficzny zastosował w publikowanej przez siebie bibliografii. Trzy lata później wystąpił na łamach „Przeglądu Filozoficznego” z artykułem programowym zapowiadającym zorganizowanie polskiej bieżącej bibliografii filozoficznej w układzie dziesiątym. Następnie, w numerowanych kolejno trzech dodatkach samoistnych do tego czasopisma, opublikował w latach 1905 i 1906 *Polską bibliografię filozoficzną w układzie dziesiątym – ideologicznym*. Wychodząc od chwili bieżącej, zamierzał autor, cofając się, objąć retrospektywnie wszystko, co wyszło spod pióra Polaków. Pod względem zasięgu chronologicznego bibliografia ks. Radziszewskiego obejmowała piśmiennictwo filozoficzne od r. 1875 do 1904.

W historii bibliografii praca Radziszewskiego jest pionierska pod względem tematu i układu. Stanowi ona pierwszą próbę bieżącej rejestracji polskiej produkcji filozoficznej i pierwszy polski spis, w którym zastosowano układ według Klasyfikacji Dziesiątej (Deweya). Wydając bibliografię polską według tego systemu wprowadził bezpośrednio polską filozofię do światowej literatury naukowej. Do prac tego rodzaju nigdy już potem nie powrócił.

W Lublinie osiadł - i na krótko związał się z Biblioteką KUL - **Zygmunt Mocarski** (1894-1941), czołowy bibliotekarz i bibliograf okresu międzywojennego⁶⁵. Znalazł się on w gronie osób, dawnej Polonii z imperium rosyjskiego, wcześniej skupionych wokół ks. Radziszewskiego i przygotowujących grunt pod przyszły uniwersytet katolicki i jego bibliotekę. Decyzja o podjęciu pracy w Bibliotece Uniwersytetu Lubelskiego była wynikiem i dalszym ciągiem jego zainteresowań oraz kontaktów z lat studenckich w Petersburgu. Prawnik z wykształcenia, a bibliofil z urodzenia, Mocarski mający za sobą studia z bibliografii i bibliotekoznawstwa odbyte w Uniwersytecie Petersburskim, włączył się do prac inwentaryza-

⁶⁴ W. Nowodworski. *Ks. Idzi Radziszewski* s. 376.

⁶⁵ J. Przybyłowa. *Mocarski Zygmunt*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 600-601. ; U. Paszkiewicz. *Zygmunt Mocarski – bibliograf, bibliotekarz, bibliolog*. „Studia o Książce” T. 7 (1977) s. 151-208.

cyjnych i katalogowych zbiorów przyszłej biblioteki katolickiego uniwersytetu⁶⁶. Po uruchomieniu Biblioteki Uniwersyteckiej w styczniu 1919 r. zatrudniony został na stanowisku bibliotekarza. Prawdopodobnie posadę tę otrzymał za sprawą prof. Stanisława Ptaszyckiego, wspólnie z którym zajął się “teoretyczną stroną pracy bibliotecznej”, dotyczącą wypracowania metod pracy z książką i czytelnikiem⁶⁷. Ponadto do jego obowiązków należał zakup książek⁶⁸. W lipcu 1919 r. Mocarski opuścił Lublin na zawsze.

Choć pobyt w Lublinie trwał krótko, nie należy go traktować jedynie jako epizodu w biografii Mocarskiego. Decydując się na przyjazd do naszego miasta i podjęcie pracy w Bibliotece Uniwersytetu Lubelskiego, ostatecznie zrezygnował on z zawodu i kariery prawniczej, aby zostać pracownikiem w służbie książki, której pozostał wierny do końca swojego pracowitego żywota. W stolicy znalazł dobry klimat i możliwości dla rozwoju własnych zainteresowań bibliograficznych. Pochłonęła go wówczas niezwykle istotna sprawa dla kultury polskiej i bibliografii – organizacja bieżącej bibliografii narodowej i statystyki wydawniczej w oparciu o egzemplarz obowiązkowy. Mocarski głosił pogląd, że sprawa rejestracji druków i dostarczanie egzemplarza obowiązkowego powinny być ściśle ze sobą połączone i koncentrować się w Instytucie Bibliograficznym. Dziełem, które przyniosło Mocarskiemu najwięcej splendoru był, wydawany z jego inicjatywy, “Biuletyn Bibliograficzny” (1920-1921) - pierwsza próba urzędowej bieżącej rejestracji druków w Polsce⁶⁹. Było to wielkie przedsięwzięcie w zakresie oficjalnej rejestracji bibliograficznej, który w poważnym stopniu przesądził o ostatecznym kształcie polskiej bieżącej bibliografii narodowej. Swoją obecność zaznaczył Mocarski również w przedsięwzięciach bibliograficznych Władysława Tadeusza Wisłockiego, angażując się w reaktywowanie *Przewodnika Bibliograficznego* (seria II 1924-1929) – bieżącej bibliografii ogólnej i powołanie do życia *Bibliografii bibliofilstwa i bibliografii polskiej* (1914-1924) – pierwszej bieżącej polskiej bibliografii bibliografii i nauki o książce⁷⁰.

Dowodem uznania i wysokiej oceny dorobku naukowego **Franciszka Gawelka** (1884-1919)⁷¹, znanego badacza kultury ludowej i autora pierwszej pełnowartościowej bibliografii etnograficznej, było powierzenie mu w (1919 r.) wykładów etnografii przez Uniwersytet Lubelski. Stanowisko to otrzymał dzięki wstawiennictwu ks. Jana Fijałka, profesora teologii w Uniwersytecie Jagiellońskim⁷². Wykładów jednak nie podjął z powodu przedwczesnej śmierci.

⁶⁶ U. Paszkiewicz, jw. s. 154.

⁶⁷ Cyt. za: D. Dzierzkowska. *Biblioteka Główna Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1918-1939*. “Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” T. 8 (1964) s. 196.

⁶⁸ Tamże s. 210.

⁶⁹ U. Paszkiewicz, jw. s. 155-156.

⁷⁰ Tamże s. 157-158.

⁷¹ *Gawelek Franciszek*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972, s. 245.

⁷² E. Szeliga. *Działalność bibliograficzna Franciszka Gawelka*. Lublin 2000 s. 16. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr A. Matczuk w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii i Bibliotekoznawstwa UMCS.

Ten znakomity zbieracz materiałów etnograficznych, mimo młodego wieku miał spore osiągnięcia naukowe, współpracował z Akademią Umiejętności oraz był jednym ze współorganizatorów Muzeum Etnograficznego w Krakowie. W 1913 r. uzyskał doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim, następnie podjął pracę nauczycielską w Krakowie. Jeszcze w czasie studiów opracował *Bibliografię ludoznawstwa polskiego*, którą w 1914 wydała AU z okazji 100-rocznicy urodzin Oskara Kolberga. Praca została przychylnie oceniona w licznych recenzjach, między innymi przez Jana Stanisława Bystronia i przyniosła autorowi uznanie w środowisku naukowym. Dzieło to, obejmuje materiał bibliograficzny za lata 1800-1910 w układzie systematycznym. O jego fundamentalnym znaczeniu dla studiów etnograficznych świadczy fakt jego wznowienia w formie reprintu w 1987 r. Gawełek opracował także *Bibliografię ludoznawstwa litewskiego*, wydaną przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1914).

Wyrażając zgodę na objęcie stanowiska wykładowcy w uczelni lubelskiej, Gawełek kierował się względami prestiżowymi i ambicjonalnymi. To pewne, że Lublin mógł zaoferować mu niezmiernie wiele. Stanowisko wykładowcy na uniwersytecie, to było zdecydowanie więcej niż dotychczasowa posada nauczyciela w gimnazjum krakowskim. Praca na uczelni dawała też większe możliwości prowadzenia i rozwoju własnych badań naukowych oraz szansę na zrobienie kariery uniwersyteckiej. Z przyjazdem do Lublina Gawełek wiązał wiele planów; zamierzał jak najszybciej habilitować się, zaś na potrzeby dydaktyki utworzyć muzeum etnograficzne w Lublinie. Na przeszkodzie w ich realizacji stanęła nagle i nieoczekiwana śmierć. Zmarł 8 września 1919 r. w Częstochowie (przyczyną zgonu było na zapalenie wyrostka robaczkowego). Fakt ten został odnotowany w sprawozdaniu z inauguracji roku akademickiego 1919/1920 Uniwersytetu Lubelskiego⁷³.

Spośród ówczesnych profesorów uczelni lubelskiej zagadnieniami bibliografii interesowali się: Roman de Longchamps de Berier i Wiktor Hahn. Należeli oni do grona nauczycieli akademickich, systematycznie dojeżdżających do Lublina z Lwowa. Zrozumienie dla prac bibliograficznych wynieśli ze studiów oraz "bibliograficznej atmosfery" środowiska lwowskiego.

Roman de Longchamps de Berier (1883-1941)⁷⁴ wybitny znawca prawa cywilnego, profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, a także jego rektor w latach 1938-1939, związał się z uczelnią lubelską na cały okres międzywojenny (1920- 1939). Był profesorem prawa cywilnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych, a ponadto dziekanem na tymże Wydziale.

Studiował prawo na uniwersytecie lwowskim, tam też doktoryzował się z zakresu prawa cywilnego. Po uzyskaniu doktoratu pracował przez dwa lata w Prokuraturii Skarbu we Lwowie, a następnie w Oddziale Lwowskim Prokuraturii Generalnej, w międzyczasie habilitował się. Od 1920 r. został zatrudniony na UJK jako profesor prawa cywilnego. Pełnił funkcję dziekana na tamtejszym Uniwersy-

⁷³ *Księga jubileuszowa 50-lecia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. Lublin 1969 s. 37.

⁷⁴ G. Karolewicz, jw. Cz.2: *Biogramy*, s. 130-132.

tecie, przez cztery lata prorektora oraz przez rok rektora (1939). Interesował się głównie prawem cywilnym, prawem zobowiązań i prawem małżeńskim. Został zamordowany wraz z trzema synami przez Niemców w 1941 r. we Lwowie.

Jako bibliograf Longchamp de Berier oddał usługi badaczom prawa, wypełniając dotkliwą lukę w zakresie rejestracji polskiego piśmiennictwa prawniczego, powstała po opublikowaniu bibliografii A. Suligowskiego. Jeszcze w okresie przedlubelskim, kiedy pracował w Prokuraturii Generalnej, opracował na zlecenie Towarzystwa Prawniczego *Polską bibliografię prawniczą 1911-1912* w układzie alfabetycznym, wydaną w 1916 r.⁷⁵ Ważną konsekwencją tego dzieła było uświadomienie środowisku prawniczemu pilnej potrzeby zorganizowania bieżącej i systematycznej rejestracji polskiego dorobku prawniczego. Do prac bibliograficznych więcej nie powrócił.

Ze środowiskiem lubelskim na cały okres międzywojenny związał się **Wiktor Hahn**⁷⁶ jeden z najbieglejszych i najpracowitszych bibliografów polskich.⁷⁷ Urodził się 9 września 1871 r. w Wiedniu. Po ukończeniu Gimnazjum we Lwowie, studiował filologię polską i filologię klasyczną na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie też doktoryzował się w roku 1895 z zakresu historii literatury. Studia pogłębiał na uniwersytetach w Berlinie i Wiedniu. Po uzyskaniu habilitacji w 1907 r. został zatrudniony na stanowisku docenta historii literatury polskiej, a następnie profesora nadzwyczajnego na Uniwersytecie we Lwowie. Przez długie lata był zatrudniony jako nauczyciel języka polskiego i języków starożytnych w gimnazjach galicyjskich: w Kołomyi i Lwowie. Jego związki z Lublinem datują się od 1921 r., kiedy objął na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Lubelskiego katedrę historii literatury i prowadził ją do chwili przejścia na emeryturę w 1939 r.⁷⁸ W roku akademickim 1922/1923 pełnił funkcję dziekana tegoż Wydziału. Z Lublinem utrzymywał kontakty, zwłaszcza w pierwszych latach po drugiej wojnie światowej. W dowód uznania zasług Hahna dla Lublina w 1958 r. Senat KUL nadał mu tytuł doktora honoris causa. Wiktor Hahn zmarł 2 listopada 1959 r. w Warszawie, pochowany na Cmentarzu Powązkowskim.

Bibliografia była drugą domeną, obok historii literatury, w twórczości i działalności naukowej Hahna. Zainteresowania tą dziedziną sięgają początków jego

⁷⁵ A. Matczuk. *Przyczynek* s. 306.

⁷⁶ J. Starnawski. *Hahn Wiktor*. W: *Słownik biograficzny miasta Lublina*. T. 2. Pod red. T. Radzika, A.A. Witusika i J. Ziółka. Lublin 1996 s 74-75; Tenże. *Wiktor Hahn (1871-1959) z uwzględnieniem okresu lubelskiego*. W: *Sylwetki lubelskich humanistów XIX i XX w.* Lublin 2004 s. 69-82.

⁷⁷ P. Grzegorzczak: *Wiktor Hahn 1871-1959*. "Roczniki Biblioteczne" R. 4 (1960) z. 3-4, s. 281-298; S. Fita. *Wiktor Hahn, bibliograf i historyk literatury*. "Roczniki Humanistyczne" T. 23 (1975) s. 5-15.

⁷⁸ G. Karolewicz, jw. Cz. 2: *Biogramy*, s. 78-80.

kariery naukowej. Zadebiutował w 1895 r. bibliografią filologii klasycznej drukowaną w "Eosie" - prekursorską na gruncie polskim. Od tego czasu praca bibliograficzna stała się jego pasją na długie lata i kontynuowana była do końca życia. Gruntowna wiedza bibliograficzna i rozległa praktyka uwieńczone zostały habilitacją z zakresu bibliografii i bibliotekarstwa uzyskaną w 1918 r. Rozgłos i uznanie przyniosła mu *Bibliografia bibliografii polskiej* (Lwów 1921), której publikacja zbiegła się z jego przyjazdem do Lublina. Była ona wielkim sukcesem oraz ukoronowaniem jego wszechstronnej działalności bibliograficznej. Wartość tego znakomitego dzieła polegała przede wszystkim na tym, że była to pierwsza w bibliografii polskiej próba całościowego ujęcia materiałów bibliograficznych, od najdawniejszych czasów do roku 1920. Ze względu na prekursorski charakter i rolę, jaką pełni to dzieło, po latach znacznie rozszerzone i uzupełnione w roku 1956, będąc jedynym źródłem bibliograficznym, jest pozycją wybitną, zajmującą poczesne miejsce w historii rozwoju bibliografii polskiej⁷⁹. Jest to czwarte co do znaczenia dzieło bibliograficzne po Estreicherze, Finklu i Korbucie.

Znamienne, że Hahn mimo iż przez cały czas mieszkał we Lwowie, czuł się blisko związany ze środowiskiem lubelskim, nie tylko z uniwersytetem, ale także z zaczynającym coraz mocniej pulsować życiem umysłowym Lublina i regionu. Wspominający go Feliks Araszkiwicz pisał: "Był on w ciągu tego czasu tyle lwowianinem, co lublinianinem"⁸⁰. Stąd jego żywe zainteresowanie przeszłością Lublina. Do jego dzieł należy zorganizowanie i współdziałanie w kołach naukowych, jak np. Towarzystwo Literackie im. A. Mickiewicza, Lubelskie Towarzystwo Nauk, Towarzystwo Naukowe KUL, publikowanie w Lublinie własnych prac. Mówią o tym karty "Pamiętnika Lubelskiego", "Regionu Lubelskiego", a nawet prasy codziennej.

Jako bibliograf Hahn służył Lublinowi i regionowi, opracowując kilka ważnych pozycji bibliograficznych, które przyczyniły się do zainteresowania regionem i pogłębiły wiedzę na jego temat⁸¹. Za szczególną jego zasługę należy uznać wysiłki i zabiegi o przygotowanie retrospektywnej bibliografii Lublina. Z taką inicjatywą wystąpił on na jednym z pierwszych zebrań powstałego w listopadzie 1921 r. Lubelskiego Oddziału Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza. Mimo ponawianych za pośrednictwem miejscowej prasy apeli, projekt nie trafił na odpowiedni grunt i nie przyniósł rezultatu. Wiadomo jednak, że Hahn nie zaniechał pracy nad tym przedsięwzięciem i zbierał materiały do 1939 r., licząc zapewne na ogłoszenie ich drukiem. Plany te przekreślił ostatecznie wybuch II wojny światowej. Po jej zakończeniu Hahn związał się z Warszawą i mimo że ze środowiskiem lubelskim utrzymywał kontakty przez jakiś czas, do sprawy bibliografii Lublina więcej

⁷⁹ Obszerne omówienie kolejnych wydań dzieła dał H. Sawoniak. *Rozwój metodyka powszechnych i narodowych bibliografii bibliografii*. Warszawa 1971 s. 252-289.

⁸⁰ F. Araszkiwicz. *Zasługi Wiktora Hahna dla środowiska lubelskiego*. "Zeszyty Naukowe KUL" 1960 nr s. 158.

⁸¹ A. Znajomski. *Wiktor Hahn jako bibliograf lubelski*. W: *Lublin a książka*. Pod red. A. Krawczyka i E. Józefowicz-Wisińskiej. Lublin 2004, s. 611-623.

nie powrócił. Po jego śmierci materiały bibliograficzne wraz z spuścizną Hahna trafiły do Archiwum PAN w Warszawie.

Osobną kartą jest udział Hahna w przygotowaniu bibliografii regionu lubelskiego. Na prośbę Feliksa Araszkiewicza, prezesa Komisji Regionalistycznej TPN w Lublinie oraz pod naciskiem lubelskiego środowiska naukowego (L. Zalewski) przystąpił do ogłaszania bieżącej *Bibliografii województwa lubelskiego* na łamach „Regionu Lubelskiego”. Niestety, krótki żywot tego czasopisma przerwał tę ciekawą i cenną inicjatywę. Ogłosił Hahn zestawienie tylko za rok 1927 (1929), a zapowiadana taka bibliografia za rok 1928 już się nie ukazała.

Zasługę W. Hahna dla środowiska lubelskiego potęguje fakt, że nie był on nigdy stałym mieszkańcem Lublina, lecz systematycznie dojeżdżającym profesorem Uniwersytetu Lubelskiego. Swą pracą, zapałem i talentem dał swój wkład do wiedzy o Lubelskiem. Żaden z uczonych dojeżdżających do Lublina w okresie międzywojennym nie pozostawił tak trwałych śladów współpracy ze środowiskiem lubelskim jak Hahn.

Po drugiej wojnie światowej z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim i Lublinem na stałe związał się **Andrzej Wojtkowski** poznański historyk, bibliotekarz i bibliograf.⁸²

Urodził się 20 listopada 1891 r. we wsi Jeziorno, pow. Ostrów Wielkopolski. Po ukończeniu gimnazjum państwowego w tymże mieście, studiował filologię i historię na uniwersytecie berlińskim, gdzie też działał w tajnych organizacjach akademickich. Po wybuchu I wojny światowej został wcielony do wojska pruskiego, po kapitulacji Niemiec wrócił do kraju i zaciągnął się w 1919 r. do wielkopolskiej armii powstańczej. Wyreklamowany przez Wydział Archiwów Państwowych ze służby wojskowej pracował jako referent tego Wydziału w Warszawie, a następnie jako archiwista w Państwowym Archiwum w Poznaniu do 1923 r. W 1921 r. doktoryzował się, dwa lata później podjął wykłady na Uniwersytecie Ludowym w Dalkach pod Gnieznem. W 1926 roku podjął pracę jako bibliotekarz, a w 1928 r. został dyrektorem Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, którą to funkcję pełnił do 1939 r. W 1930 r. habilitował się na Uniwersytecie Poznańskim w zakresie historii nowożytnej, podjął również wykłady na tejże uczelni. We wrześniu 1939 r. został wywieziony przez Niemców do obozu pod Poznaniem, a w listopadzie wysiedlony wraz z całą rodziną do Generalnego Gubernatorstwa. Od lata 1940 r. przebywał w Sichowie⁸³ koło Staszowa, gdzie w wolnym czasie nauczał łaciny i historii na

⁸² E. M. Ziółek. *Wojtkowski Andrzej*. W: *Słownik biograficzny miasta Lublina*. Pod red. T. Radzika, A. A. Witusika i Jana Ziółka. T. 2. Lublin 1996 s. 303-305; J. Starnawski. *Andrzej Wojtkowski*. W: *Sylwetki* s. 195-209.

⁸³ K. Michalski. *Kronika Kaplicy w Sichowie*. W: W. Świerzawski. *Mieć miłość w myśleniu*. Sandomierz 1994 s. 103 i n.

tajnych kompletach.

Po wyzwoleniu wschodnich ziem polskich znalazł - już w listopadzie 1944 r. - zatrudnienie jako profesor nadzwyczajny w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Rozszerzył tam habilitację na historię kultury polskiej i objął następnie nowo utworzoną katedrę tego przedmiotu. W lutym 1946 r. mianowany został profesorem zwyczajnym. Równocześnie w latach 1944-1949 pełnił funkcję dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej. Włożył wiele pracy w uporządkowanie zbiorów i opracowanie katalogów księżnicy. W miarę upływu lat coraz bardziej wrastał w lubelskie środowisko lubelskie. Z właściwą sobie energią włączył się w organizację życia umysłowego i naukowego w Lublinie. Był jednym z inicjatorów powołania w 1946 r. Związku Bibliotekarzy Polskich, którego zresztą został prezesem, należał do aktywnych członków reaktywowanego w 1947 r. oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego.

W pierwszych latach powojennych Wojtkowski pragnął jednak wrócić do Poznania, gdzie widział swoje miejsce i zostawił warsztat naukowy. Możliwości powrotu pojawiły się w 1949 r., kiedy to zaproponowano mu objęcie Katedry Historii Nowożytnej w Uniwersytecie Poznańskim, lecz kandydatury jego nie zatwierdziły władze ministerialne⁸⁴. Pozostał więc w Lublinie, wiążąc się z nim do końca swojego życia. Prowadził wykłady z historii kultury polskiej, dziejów ziem zachodnich, historii Anglii. Był poza tym dziekanem Wydziału Nauk Humanistycznych, wiceprezesem Towarzystwa Naukowego KUL.

Wraz z przyjazdem do Lublina dokonał Wojtkowski nie tylko zmiany miejsca zamieszkania i pracy zawodowej, ale także pola swoich zainteresowań naukowych, ukierunkowanych również na potrzeby naukowe Ziemi Lubelskiej. Powojenny stały związek Wojtkowskiego z Lublinem zaowocował kilkoma rozprawami dotyczącymi regionu lubelskiego. Stał się także historykiem KUL, osobne studium poświęcił ks. Idzemu Radziszewskiemu. Jest autorem kilku prac o Bibliotece KUL.

Wojtkowski zmarł 7 czerwca 1975 r. w Lublinie, pochowany został na cmentarzu przy ul. Unickiej.

Pierwszą pracą bibliograficzną, w której Wojtkowski brał udział i która dała mu wyobrażenie o praktyce bibliograficznej, była *Bibliografii historii Ziem Zachodnich*. Ogłaszana była z jego inicjatywy w latach 1925-1926 na łamach "Roczników Historycznych", organu Towarzystwa Historii Ziem Zachodnich, którego był założycielem. Od tego czasu praca nad bibliografią historyczną regionalną stała się jego pasją na długie lata i kontynuowana do końca życia.

Głównym tytułem do trwałej zasługi w dziejach bibliografii polskiej jest jego *Bibliografią historii Wielkopolski*⁸⁵. Wydawał ją w formie zeszytów od 1930 r. do wybuchu drugiej wojny światowej. Ukazał się w tym czasie pierwszy tom, zawierający bibliografię osób, która okazała się być bardzo przydatna dla

⁸⁴ W. Molik. *Andrzej Wojtkowski*. W: *Wybitni historycy wielkopolscy*. Pod red. Jerzego Strzelczyka. Poznań 1989 s. 342.

⁸⁵ A. Matczuk. *Rozwój metodyczny polskich bibliografii historycznych regionalnych*. Lublin 1994 s. 63-89.

autorów tworzących biogramy dla *Polskiego Słownika Biograficznego* oraz część bibliografii miejscowości (do litery P). Z drugiego tomu zdołał wydać trzy zeszyty *Bibliografii*, w tym pełną *Bibliografię miasta Poznania*. Szczęśliwie ocalałą resztę bibliografii opublikowało Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk wraz z reprintedem dzieła Wojtkowskiego w 1994 r.

Bibliografia historii Wielkopolski, ze względu na pionierski charakter i doskonałą metodę, zapewniła Wojtkowskiemu trwałe miejsce w dziejach bibliografii polskiej. Była to pierwsza próba całościowego ujęcia historiografii regionu, zawierająca bardzo bogate i różnorodne informacje bibliograficzne. Dzieło spotkało się z przychylnymi recenzjami. Słusznie zauważył Z. Grot, że Wojtkowski opracował dzieło, które “stało się od razu fundamentalną pomocą dla badaczy dziejów Wielkopolski”, i które utrwaliło jego nazwisko na “długie czasy”⁸⁶.

Bibliografia historii Wielkopolski sprawiła, że już w okresie międzywojennym, uchodził za jeden z najpoważniejszych autorytetów w sprawach bibliografii historycznej. Włączony został do grona konsultantów, które czuwało nad merytoryczno-metodyczną stroną bibliografii historii Polski XIX w., przygotowywaną przez Gabinet Historyczny Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.

W okresie lubelskim powrócił Wojtkowski do bibliografii. Zainteresowanie i pasja dokumentowania piśmiennictwa historycznego, świadomość znaczenia bibliografii w rozwoju badań regionalnych oraz znajomość sytuacji w dziedzinie bibliografii lubelskiej, wszystko to razem wpłynęło na decyzję o przygotowaniu analogicznego dzieła, do tego, jakim obdarzył Wielkopolskę. Zasobny już w doświadczenia praktyczne, niezwłocznie i z rozmachem przystąpił już w 1947 r. do opracowania retrospektywnej bibliografii historii województwa lubelskiego od najdawniejszych czasów do r. 1944⁸⁷. Praca nad nią zajęła mu prawie 20 lat i ukończona została w 1968 r. Niestety, nie została należycie oceniona i w pełni doceniona. Założenia pierwowzoru, który w okresie międzywojennym stawiany był za wzór innym analogicznym bibliografiom, nie przystawały do aktualnej rzeczywistości polityczno-ideologicznej, nic więc dziwnego że dzieło spotkało się z nieprzychylnym przyjęciem. Pod wpływem głosów krytycznych Wojtkowski ostatecznie wstrzymał zabiegi o druk dzieła. Nie zarzucił jednak całkowicie myśli o publikacji i dlatego do końca życia powracał do *Bibliografii*, wprowadzając do niej liczne uzupełnienia i poprawki. Dopiero po ponad trzydziestu latach doczekała się ona pełnej realizacji⁸⁸.

W dziejach bibliografii polskiej zajmuje *Bibliografia województwa lubelskiego* szczególnie i wyjątkowe miejsce, gdyż jest to druga, po bibliografii historii Wielkopolski, próba całościowego ujęcia historiografii regionu. Dzięki Wojtkowskiemu Ziemia Lubelska i Wielkopolska otrzymały znakomite dzieła, których pozazdrościć mogą inne regiony Polski.

⁸⁶ Z. Grot. *Twórczość naukowa Andrzeja Wojtkowskiego*. “Roczniki Humanistyczne” R. 21 (1973) z. 2 s. 9.

⁸⁷ A. Matczuk. *Nie opublikowana “Bibliografia historii województwa lubelskiego” Andrzeja Wojtkowskiego*. “Folia Bibliologica” R. 38/39 (1990/1991) s. 97-108.

Ostatni raz Wojtkowski – bibliograf zabrał głos w świetnej recenzji analitycznej *Bibliografii historii Poznania* autorstwa Marii Szymańskiej, dając dowody swojej ogromnej wiedzy historycznej i kultury bibliograficznej⁸⁹. Poddał on obserwacji ważki problem kompletności i selekcji w bibliografii historycznej, a więc zagadnienie trudne i niełatwe do określenia w praktyce bibliograficznej, a decydujące o wartości i użyteczności informacyjnej spisu.

⁸⁸ A. Wojtkowski. *Bibliografia historii województwa lubelskiego*. Wyd. M. Juda i A. Matczuk, współprac. A. Znajomski. Lublin 2000. Bliższe informacje o pracach nad wydaniem dzieła zob. A. Matczuk. *Wprowadzenie do "Bibliografii"*. W: Tamże s. 22-25.

⁸⁹ A. Wojtkowski. *Selekcja w bibliografiach historycznych w szczególności w "Bibliografii historii Poznania" Marii Szymańskiej*. "Roczniki Historyczne" T. 21 (1973) z. 2, s. 47-57.